

СРЕДЊЕВЕКОВНА ТВРЂАВА МАГЛИЧ КАО ПОТЕНЦИЈАЛ ЗА РАЗВОЈ КУЛТУРНОГ ТУРИЗМА¹

MEDIEVAL FORTRESS MAGLIC AS A POTENTIAL FOR CULTURAL TOURISM DEVELOPEMENT

Александра Станојловић*

РЕЗИМЕ: Велики број средњевековних остатака градова и утврђења расут је по Србији. Данас највећи број средњевековних утврђења има карактер рушевина и археолошких локалитета и налазе се у веома лошем стању. На већем броју средњевековних утврђења није вршена рестаурација већ дужи низ година, а прети им и потпуно нестајање. Туризам у Србији има тенденцију развоја, а све већи значај добијају културни споменици и манифестације. Упркос томе, неке значајне вредности остају по страни. Планови рестаурације и туристичке валоризације понегде постоје, али дуго чекају боља времена и инвестиције.

Средњевековни град Маглич, је међу најочуванијим и најрепрезентативнијим средњевековним тврђавама на простору Југоисточне Европе. Такође, овај споменик културе има и изузетни историјски и културни значај за нашу земљу, има повољан географски положај и изузетне потенцијале за укључивање у туристичку понуду Србије. Ипак, ова тврђава остаје по страни. Нема значајнијих инвестиција, заштита тврђаве је слаба, а посете туриста су све ређе. Одговарајућом валоризацијом ове тврђаве и њеном рестаурацијом и презентацијом, требало би је афирмисати и омогућити њено очување.

Кључне речи: Маглич, средњевековне тврђаве, туристичка валоризација, одрживи развој

ABSTRACT: Great number of medieval castles and old cities remaining can be found in Serbia. These castles are mostly dating from 13th and 14th century, and they are

¹ Овај рад је резултат истраживања у оквиру пројекта Бр. 146017 „Демографске транзиције у Србији“, финансираног од стране Министарства науке и технолошког развоја Републике Србије.

* Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство, Трг Доситеја Обрадовића 3, Нови Сад; www.dgt.uns.ac.rs; sandrastanojlovic@yahoo.com

located on hills and cliffs above the rivers. From the 17th century these castles begun to lose their function, many were destroyed during the wars and abandoned. Today most of these castles have the character of ruins and archaeological sites and are in very bad shape. On most of them the restorations wasn't been made for long time, and they are in danger of total disappearing. Tourism in Serbia is developing, and significance is given to the cultural monuments and manifestations. Despite of this, some valuable monuments stand aside. The plans of restorations and tourism evaluation exist but are waiting for better times and larger investments.

Medieval castle named Maglič, represent one among the best preserved and representative medieval castles in Southeastern Europe. Also, it has the great historical and cultural meaning for Serbia, has good geographical location and exceptional potential for inclusion in making a tourist product of Serbia. Anyway, this castle stands aside the touristic offer. There are no significant investments, conservation is low, and the number of visits is in declension. By creating appropriate plan of castle evaluation, restoration and presentation, it could enable protection and preservation of this great monument.

Key words: *Maglič, medieval castles, tourism evaluation, sustainable development*

УВОД

Тврђава (град, хисар) је облик фортификације са углавном одбрамбеном улогом, коју карактерише систем кула и јаких бедема. У идеално замишљеној слици српских земаља у средњем веку јако су се истицале тврђаве, зидане најчешће у камену, а постављене на местима која су у стратешком смислу веома пажљиво бирана. Камени бедеми затварали су градска насеља, палате владара и племства, велике манастире или су била намењена чувању важнијих трговачких центра и рудника. Широм Србије постоји велики број импресивних остатака утврђења из средњовековног периода. Ова утврђења датирају углавном из 13. и 14. века, а лоцирана су на стрмим узвишењима или изнад кањона река. У 17. и 18. веку ова утврђења губе своју примарну функцију, те су током ратова уништена и напуштена. Стара утврђења давно су изгубила своје некадашње функције, напуштена су и остављена зубу времена и нехату људи. Данас, ова драгоценост сведочанства прошлости постала су део културног наслеђа. Пробуђен је интерес истраживача и конзерватора да се те древне рушевине сачувају од даљег пропадања и тако, уз обнове и уређење, прилагоде потребама савременог човека (Ћидић, 2008). Тренутно стање туристичких ресурса у Србији се одликује великим бројем неискоришћених и невалоризованих културних ресурса, неискоришћеним могућностима развоја атрактивних туристичких производа, као и слабо развијеном инфраструктуром. Туристичко географски положај већег броја боље очуваних утврђења у Србији је релативно добар због близине коридора Х, Ибарске магистрале и Дунавског коридора. Нажалост, туристичка инфраструктура је већим делом слабог квалитета, те у непосредној близини већине тврђава (посебно оних који се не налазе у оквиру насеља) нема приступних путева, одморишта и рецептивних објеката. Сами културни споменици налазе се у доста лошем стању и у сталној су опасности од уништења,

а значајнијих улагања није било дужи низ година. Укључивање одређених културних добара у туристички производ често је засновано на недовољном знању о компонентама које утичу на популарност и непотпуној процени о потенцијалу локалног културног ресурса да постане примарна туристичка атракција (Станковић, 1993; Ћирковић, 2003; Ћирковић, 2005).

Средњевековне тврђаве остављају импресивни визуелни утисак посматрача, имају богату историју и остављају могућност причања легенди и прича, а представљају и места одржавања туристичких манифестација. Овакви локалитети у Србији су у доста лошем стању, деценијама запуштени и занемаривани од стране државе, локалног становништва и туристичке индустрије. Тврђаве се могу уз адекватне планове рестаурације и изградње туристичке инфраструктуре, на врло инвентиван начин искористити за креирање интересантног туристичког производа. Ипак, за развијање конкурентне туристичке понуде могуће је искористити потенцијале само најочуванијих споменика из средњевековног периода. То се пре свега односи на у боље очуване тврђаве и манастире у Србији. Циљ рада је да се кроз туристичку валоризацију тврђаве Маглич, укаже на потенцијал тврђава у процесу развоја туризма. Задатак овог истраживања је уочавање значаја које ово утврђење има, те упућивање на потребу његовог очувања, заштите и потенцијала за развој туризма.

ТВРЂАВА МАГЛИЧ

Маглич (*Јеринин Град*) је средњевековна тврђава у долини Ибра, на око 20 km од Краљева. Данас, ова импресивна тврђава је напуштена и оронула, док су њене зидине ноћу осветљене, чиме привлачи пажњу пролазника магистралног пута. У последњих неколико година покренута је иницијатива обнове тврђава у Србији и њиховог стављања у туристичку функцију, чак је усвојен и план стварања пута културе „Тврђаве на Дунаву“ од стране Савета Европе. Ако узмемо у обзир да је утврђење Маглич једно од најочуванијих у Србији, те да је проглашено за споменик културе од изузетног значаја за Ср-

Слика 1. Тврђава Маглич
(Picture 1 – Fortress Maglic)

Извор: www.wikipedia.com

бију, његова туристичка валоризација и афирмација се може сматрати логичним кораком (Ђирковић, 2003).

ТУРИСТИЧКО - ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ И ПРИРОДНЕ ВРЕДНОСТИ

У ужем смислу подручје Рашке се односи на слив средњег Ибра и сливове његових левих притока Рашке и Студенице. У ширем смислу, појам Рашке се односи на цело подручје југозападне Србије које је у средњем веку припадало Рашкој држави. Рашки управни округ се налази у југозападном делу Републике Србије и обухвата град Краљево који је и седиште округа, затим Нови Пазар, Рашку, Врњачку бању и Тутин. Ово је подручје настанка прве српске средњевековне државе. Захваљујући повољном географском положају Рашки округ и Краљево подручје представљају велику саобраћајну раскрсницу Србије. Ибарска магистрала која прати ток реке Ибар пролази кроз Краљево, и спаја северне делове Србије са Косовом и Црном Гором. Током реке Мораве пролази магистрални пут правцем исток – запад, који повезује Републику Српску и Црну Гору, преко Крагујевца, Краљева, Крушевца и Ниша, са Бугарском. Кроз долину Западне Мораве пролазе и значајне магистралне друмске (који упоредничким пружањем повезује Западни део Србије са правцем Па-

Карта 1. Србија - положај тврђаве Маглич

Map 1 – Serbia – location of Maglic fortress

Извор: www.baneprevoz.com/images/mapa.jpg,

невропског коридора 10) и железничке саобраћајнице (пруга нормалног колосека од Сталаћа (пруга Београд—Ниш) преко Крушевца, Краљева, Чачка, Пожеге до Ужица). Друмска саобраћајница представља транзитни туристички правац Појате—Чачак (магистрални пут Е761) а у источном делу Чачанско—Краљевачке котлине почиње и траса транзитног туристичког правца Краљево – Приштина – Скопље (Просторни план Републике Србије, 1996) који повезује Западноморавску долину са Косовом и Вардарском котлином. Војни аеродром Лађевци би ускоро требало да постане цивилно-војни аеродром, чиме би Краљево добило везу са светом.

На овом простору јасно је изражено седам посебних јединица рељефа – четири планине и три удолине. У северним деловима територије су на западу Котленик, на истоку Гледићкепланине а Доњегружанска удолина између тих планина. У јужним, пространијим деловима региона од запада ка истоку пружају се североисточни делови Старовлашких планина (Радочело, Чеморно, Троглав и делови Јелице), у средишту удолине Ибра, а на истоку северни огранци Копанника (Жељин, Студена, Равна планина, Столови и Гоч). Северне и јужне делове овог региона раздваја удолина Западне Мораве. Западна Морава постаје од Моравице и Ђетиње, источно од Пожеге тече ка истоку кроз Овчарско-кабларску клисуру, Чачанску котлину, Краљевачко сужење, Крушевачку котлину, те се источно одатле састаје с Јужном Моравом градећи Велику Мораву. Ибар настаје од пет извора на планини Хајли, протиче на исток до Косовске Митровице, а затим на север до Краљева и источно од њега се улива у Западну Мораву. Краљевачком региону припада доњи део тог тока, низводно од Биљановца, у дужини од око 70 km. Атрактивност Ибарске клисуре чије су падине стрме, огољене и расечене споредним речним клисурама огледа се пре свега у кривидавом току реке. Река Ибар се одликује великим бројем букова и слапова, пределима обраслим шумом и лепим пејзажима. (www.kraljevo.com/turizam)

Средњевековни град Маглич налази се на око 20 km јужно од Краљева, на десној обали реке Ибар, на врху једног од обронака Столова. Утврђење је постављено на уском платоу стеновитог гребена који доминира читавом околином. Гледајући одоздо, са друмова поред Ибра, стари град Маглич изгледа као природни завршетак једног неприступачног узвишења, на надморској висини од преко 360 метара. Иако изгледа недоступно са десне обале реке, дуж које води Ибарска магистрала, до Маглича се може доћи преко старог viseћег који је постављен изнад речице Магарашнице. После прелаза преко оронулог моста, делимично поправљеног 2007. године, недалеко од мотела „Јеринин град“, почиње успон уском стазом ка остацима утврђења. Подручје на коме се налази Маглич припада Општини Краљево, тако да је за Маглич надлежна општинска власт и Завод за заштиту споменика културе.

ИСТОРИЈАТ ТВРЂАВЕ МАГЛИЧ

Иако је један од најочуванијих српских средњевековних градова, о Магличу има врло мало података. Тешко је дати тачне податке о његовим градителјима, времену настанка и животу његових становника. Путници и истра-

живачи нису оставили важнија документа, описе или скице овог утврђења тако да се све своди на тврдње да је Маглич грађен како би се затворио пролаз из моравске долине у Рашку. Иако се не зна се када је тачно Маглич подигнут, сматра се да га је највероватније подигао Урош I да би спречио продор кроз Ибарску клисуру, тј. да би заштитио прилаз својој задужбини Сопоћанима и Жичи. Први писани подаци о Магличу потичу из времена српског архиепископа Данила II, а у Магличу је било његово седиште. Између 1324. и 1337. године архиепископ Данило II обновио је бедеме, цркву Св. Ђорђа и палату чије су се рушевине сачувале до данашњих дана. Нема података о паду Маглича у турске руке, али је он у прикључен Отоманској империји непосредно након турског уласка у Смедерево 1459. када и цела српска деспотовина. Турским освајањима Маглич постаје седиште Магличке нахије, а након турског пораза 1683. године, Света лига продире на територију данашње Србије у којој тада избија устанак. Током борби устаници су ослободили Маглич и Козник, а након тога његов значај слаби, тако да су данас остале само рушевине (Ћидић, 2008).

ПРОСТОРНЕ И АМБИЈЕНТАЛНЕ ЦЕЛИНЕ У ОКВИРУ ТВРЂАВЕ

Простор који је ограђен градским зидинама заузима преко два хектара површине. Основа утврђења је облика вишеугаоника, које се простира правцем југозапад – североисток. Са три стране, узвишење на коме се налази Маглич, окружено је реком, а на источној страни, кроз стену је прокопан ров. Утврђење има седам масивних кула и Донжон кулу, које су међусобно повезане бедемима. Обимни зидови дебљине око 2 m са снажним кулама чинили су јединствен одбрамбени систем, који је штитио пролаз ка Ибарској клисури. У Маглич се улази кроз велику капију која се налази на северном бедуу између прве и друге куле, док се други, споредни улаз налази насупрот ње у трећој кули. Мали град обухвата крајњи североисточни део утврде. Стаза са унутрашње стране заштићена је дрвеном оградом, а налази се на висини око 7 m. Куле у тврђави су са дрвеним спратовима и степеницама у унутрашњости. Поред седам мањих, градом доминира осма, велика кула, са спољне стране висока чак 20 m. У унутрашњости града има неколико грађевина смештених дуж западног бедема, од којих су неке боље очуване, а од неких се препознају само основе – палата, црква Св. Ђорђа и бунар. Палата је смештена на западном делу утврђења, правоугаоне основе са високим кровом. Главна дворана је смештена на нивоу земље и у њу се улази кроз врата на средини са чије се обе стране налазе по два прозора. Из главне дворане иде се ка касарни која се на њу надовезује а смештена је уз пету кулу. Испод дрвеног патоса дворане смештен је подрум. Црква Светог Ђорђа смештена је између треће куле и палате, а посвећена је Св. Ђорђу који је заштитник града. То је једнобродна црква, правоугаоне основе са полукружном апсидом, а по остацима се може закључити да је имала и живопис. Бунар се налази на платоу између цркве и бедема малог града, а издубљен је у живој стени кружне основе. Резервоар се налази уз прву кулу унутар бедема Малог града, а издубљен је у стени. (Ћидић, 2008)

После I светског рата извршена је делимична санација тврђаве, а утврђење је 1948. године проглашено спомеником од изузетног значаја. Већи конзерваторски радови изведени су 80-их година, када су постављене дрвене конструкције. Источни бедем је потпуно обновљен, западни је до пола разрушен, док је на северном грудобран до пола разрушен али је стаза опстала. Са распадом СФРЈ престали су даљи напори да се заустави пропадање и доврши обнова тврђаве. Данас се једино viseћим мостом може стићи до остатака ове тврђаве, а Маглич данас најбоље изгледа из далека, највише због оронулости моста, стрмих стаза и оронулих степеница и ограда у самој тврђави. Недавно су постављени рефлектори који обасјавају његове куле. Већина кула је у добром стању, док су дрвене конструкције (ограде, терасице и степенице) временом пропале и представљају опасност по посетиоце. Ибарска магистрала је 2005. године реновирана, а у подножју Маглича је проширена. Изграђен је велики паркинг са чесмом и пропратним туристичко—угоститељским објектима, тако да се овде све већи број возила зауставља на свом путу. Средином 2006. године главна капија Маглича је закатанчена да би се спречио улазак посетилаца у тврђаву јер је постала небезбедна за туристичке обиласке због иструелости дрвених платформи у кулама. Међутим, мали улаз је отворен

Слика 2. Унутрашњост тврђаве

Picture 2 – Interiour of the fotress

Извор: фото, аутор рада

и кроз њега је могуће ући у тврђаву. Створен је елаборат поправке дрвене оградe и стаза око утврђења које би га учинили доступнијим и сигурнијим, а за ту акцију је Министарству културе је поднешен захтев за инвестиције. (wikipedia.org)

Археолози краљевачког Завода за заштиту споменика културе и стручњаци Народног музеја Краљево, упозоравају на вандализам над тврђавом. Неповратно је нарушена визуелна димензија околине града Маглича, а какву штету експлозије приликом изградње путева и експлоатацијом рудника могу нанети зидинама овог утврђења, немогуће је са сигурношћу предвидети. (www/glas-javnosti.rs) Локалне власти у последњих пар година улажу напоре да од утврђења направе туристичку атракцију која ће нудити културне садржаје и омогућити интерпретацију тврђаве на адекватан начин

ЕВОКАТИВНИ ЗНАЧАЈ И ЛЕГЕНДЕ КОЈЕ СЕ ВЕЗУЈУ ЗА ТВРЂАВУ МАГЛИЧ

Евокативни значај је веома битна компонента када се ради о укључивању једног локалитета у туристичку понуду. Он представља могућност причања занимљивих прича о том локалитету и оживљавање духа прошлог времена, било да се ради о историјским моментима, догађајима, личностима или легендама (Bruse, 2006).

Тврђава Маглич има изузетан евокативни значај. Своје име ова тврђава није добила случајно, а легенда о настанку имена је описана у роману „Опсада цркве Св. Спаса“ Г. Петровића, где о Магличу пише: „Како и само име предњачи, бедеме Маглича магла је често запоседала. Осим да брани крунидбено место (манастир Жичу), да намерницима пружа уточиште од мракова, град је и подигнут не би ли магла имала где да седи.“ (Петровић, 2004). Љубитељи природе ову долину називају „Долина јоргована“ и „Долина векова“. Према легенди која се везује за овај крај, српски краљ Урош I је из љубави према француској принцези Јелени Анжујској одлучио да целу ибарску долину од Краљева до Рашке засади јоргованом, како би припитомио суре литице долине и будућу краљицу подсетио на родну Провансу. Међутим, о јоргованима постоји и друго предање, према коме их је засадио његов син, краљ Милутин. Пошто се женио више пута, његова супруга Симонида, дошла је на српски двор као девојчица. Стога, каже предање, да не би расла у кршу, тузи и сузама, краљ је чинио све за своју премладу невесту, па је пределе улепшавао овим цвећем. Трагови јоргована дуж ове долине и данас постоје (Славкович, 1996).

ТУРИСТИЧКЕ МАНИФЕСТАЦИЈЕ

Туристичке манифестације спадају у веома значајан аспект туристичке понуде региона. Манифестациони туризам представља врсту туризма која може да допринесе повећању обима туристичке потражње, посебно у случају већ постојећег богатства природним и антропогеним вредностима ту-

ристичког места или региона. (Бјељац, 1998; Бјељац, Турчић, 2007) Манифестације, не само да могу привући посетиоце у место одржавања, већ могу допринети и креирању позитивног имиџа дестинације, обогатити туристички доживљај, те допринети продужетку њиховог боравка (Baum, Hagen, 1999). Манифестациони туризам у Србији све више узима маха, и сваке године је све већи број догађаја и посетилаца. Тврђаве у Србији представљају културно-историјска добра изузетне или високе вредности, популарне туристичке атракције али и ексклузивне просторе за музичко-сценске и друге културне догађаје. На већини очуваних тврђава одржава се већи број фестивала и културно-уметничких програма, што је посебно изражено код тврђава које се налазе у оквиру већих насеља.

На простору општине Краљево организује се годишње осам туристичких манифестација, од тога 2 имају уметнички карактер, 2 привредни, 1 спортски, 1 верски, 1 етнографски и 1 забавни карактер (Бјељац, Турчић, 2007). Значајније су: **Дани јоргована** - уметничка манифестација, која се традиционално већ десет година организује у част Јелене Анжујске. Организује почетком маја, на тврђави Маглич и у Краљеву и има међународни карактер. Организатори манифестације су Друштво француско-српског пријатељства „Јелена Анжујска“ и Туристичка организација Краљева и Рашке. Уз богат програм и присуство туриста, оживљавају средњевековни Маглич и манастир Жича. **Весели спуст** - туристичко— забавна и спортска манифестација, коју традиционално од 1989. године организују ТО Краљево и Кајак клуб „Ибар“ из Краљева. Сплаварење од тврђаве Маглич до Краљева јединствена је атракција у овом делу Србије, а поприма и међународни карактер. Одржава се прве недеље јула и на њој учествује чак 10000 људи из Србије. **Жички духовни сабор** – уметничка манифестација, одржава се на верски празник Преображење Господње (19. август) и траје два дана. Манифестација се одржава у манастиру Жича и културним институцијама Краљева. Издвајају се: књижевнике вечери и ликовне изложбе, а посети је чак неколико хиљада посетилаца (www.kraljevo.com/turizam).

КОМПЛЕМЕНТАРНЕ ВРЕДНОСТИ У ОКОЛИНИ

За развој туристичке понуде ове области значајна је близина Краљева, као градског центра, два планинска центра Голије и Копаоника, који у туристичкој сезони представљају значајна исходишта излетника. Значајна је и близина Јошаничке, Врњачке, Матарушке и Богутовачке бање, као и композитна долина Ибра која представља својеврсну атракцију. Ипак, за туристички положај Маглича најзначајнија је његова припадност ибарској културно— туристичкој зони, у којој се осим њега налазе и манастири: Жича, Студеница, Градац, Стара и Нова Павлица и Бањска. Ту су и средњевековне тврђаве – Брвеник и Звечан. На ову зону се наставља културно— туристичка зона Рашке у којој се налазе манастири Сопоћани, Ђурђеви ступови и Петрова црква и Стари Рас. То знатно доприноси атрактивности тврђаве Маглич, пошто су сви ови вредни споменици културе груписани на релативно малом простору. Посебну

атракцију овог краја би свакако чинило стварање једне културне руте која би обухватила већину ових локалитета. Културна рута „Пут Немањића“ – кретала би од Београда Ибарском магистралом ка Чачку са посетом манастирима у Овчарско-кабларској клисури, затим би се кретало до Краљева, где би се посетили средњевековни манастир Жича, затим тврђава Маглич, стигло би се до Ушћа, одакле би се кренуло у посету манастиру Студеници. Надаље би се Ибарском клисуром могло посетити стари град Брвеник, манастир Градац, манастири Стара и Нова Павлица, а затим би се пут наставио ка Рашкој с посетом комплексу Стари Рас и Сопоћанима, те надаље и Новом Пазару, где би се рута завршила.

АНАЛИЗА СНАГА, СЛАБОСТИ, ШАНСИ И ПРЕТЊИ (“SWOT” АНАЛИЗА)

С обзиром да се ради о веома значајном културном добру које може адекватним плановима развоја створити велику туристичку атрактивност у будућности неопходно је спровести анализу снага, слабости, шанси и претњи (SWOT анализу). Обично се овај метод користи у процесу истраживања тржишта и планирања маркетинга. Он представља анализу пословног окружења, уочавајући тренутну ситуацију на тржишту и идентификује проблеме који ће одредити смернице за будући развој. Спровођењем анализе, доприноси се фокусирању на активности у областима које су снажне и тамо где највеће шансе леже. С обзиром да се планира развој туризма на тврђави Маглич, биће спроведена SWOT анализа. (Henrich, 2002)

Снаге се посматрају са перспективе потрошача и перспективе менаџмента, пошто се оне тичу елемената културног добра који имају посебан квалитет и јединствени су и снажни. То су елементи који диференцирају локалитет од конкуренције и посебно су атрактивни посетиоцима. **Слабости** се посматрају као супротност снагама, пошто представљају оне елементе добра који су изузетно слаби у односу на конкуренцију и самим тим морају бити побољшани. **Шансе** се односе на повољне услове и занимљиве трендове за налажање било које одређене снаге и потенцијала за будући развој. **Опасности** су обично спољашњи утицаји који могу узроковати велике проблеме и снажне ефекте на будућност локалитета. Зато је важно уочити ове опасности и покушати свести их на минимум или их потпуно уклонити.

Из спроведене анализе може се увидити да су снаге туристичког развоја тврђаве Маглич уобичајене у великој мери и код других споменика културе или атракција са сличним карактеристикама. Из тог разлога биће образложене слабости и шансе, док ће се опасности третирали као последице игнорисања или неадекватног управљања слабостима, као и пропуштене шансе. Оно што се прво уочава код тврђаве Маглич је проблем деградације споменика, што је и најчешћи проблем када се ради о археолошком типу наслеђа. Ово је веома заступљена појава у Србији. Највећи проблем је недостатак управљања и конзервације остатака овог утврђења. Један од разлога стања оваквих споменика је њихово упоређивање са боље очуваним и већим културним добрима, те се многи споменици игноришу и запостављају. Ризици обухва-

Табела 1. SWOT анализа тврђаве Маглич

Table 1 – SWOT analysis of Maglic fortress

Снаге	Слабости
Историја Култура Споменичко наслеђе Евокативни елементи (легенде) Природне вредности и пејзаж Туристичко-географски положај Доступност током целе године Туристичке манифестације Излетничка дестинација Рекреативне могућности Близина других споменика културе	Међународно непозната као културно добро Тешко доступно (велике пешачке дистанце) Недостатак инфраструктурних елемената Непостојање интерпретације Лоше означавање културног добра Недостатак промотивног материјала и информација Недостатак угоститељских објеката Већим делом посетиоци орјентисани на рекреацију и манифестације а мање на културу
Шансе	Претње
Развијање нових услужних сервиса (инфо-центри, сувенирнице, водичке службе, итд) Интерпретација и едукација посетилаца Анимација (културни програми) Развој адекватног управљања локалитетом и маркетинга као културне дестинације Провизија од угоститељских услуга, транспорта, сувенира, интерпретативних програма и манифестација	Недостатак адекватног управљања и рестаурације локалитета Деградиција зидина тврђаве Угрожавање физичких елемената тврђаве од стране неедукованих посетилаца Конфликти и неразумевање између локалног становништва и туриста Проблеми стварања негативног имиџа дестинације услед неадекватног менаџмента и маркетинга локалитета

Извор: аутор рада, по узору на Henrich, 2002

тају низак ниво или никакву заштиту, као и ограничена средства за заштиту, менаџмент и конзервацију, који се обезбеђују на нивоу државе. Ово је само један од примера устаљеног начина управљања културним добрима у Србији, при чему се, након што се над културним добрима изврше неопходне конзервације и рестаурације, потпуно заборавља на управљање и активирање ових споменика, тј. на омогућавање посета.

Атрактивност тврђаве Маглич и њено стање као културног добра захтева промене у менаџменту које захтева више одговорности и бриге. Иако тврђава нема велики број посетиоца годишње, одређени нивои деградиције су приметни кроз вандализам како неедукованих посетиоца, тако и од стране локалног становништва. Чињеница је да у Србији огроман удео становништва није едукован у културној сфери, те да нема свест о вредности оваквих споменика, те их несвесно или чак и свесно деградира. Овакав однос према споменицима културе неопходно је хитно променити, а то је једино могуће јавним саопштењима од стране јавних институција, као и увођењем санкционарних мера у случају намерног деградирања споменика културе. Велики проблем је и доступност и неадекватна туристичка инфраструктура на локалитету. С обзиром да је до овог локалитета отежан приступ, а да елементи туристичке инфраструктуре унутар локалитета или не постоје или су у лошег квали-

тета, њихово побољшање је од кључног значаја за активацију и афирмацију тврђаве. На локалитету не постоје адекватне ознаке, нема ни једног вида интерпретације, информативних центара, сувенирница, као ни промотивног материјала. Управо из ових разлога посећеност тврђаве је мала, углавном концентрисана на индивидуалне излетничке посете, као и посетиоце манифестација. Такође изостају и маркетинг активности, неопходне ради представљања тврђаве јавности као вредног културног добра. Самим тим, шансе за активацију и афирмацију ове тврђаве су могуће тек након стварања свих недостајућих елемената и обезбеђивања знатних финансијских улагања.

ТУРИСТИЧКА ВАЛОРИЗАЦИЈА ТВРЂАВЕ МАГЛИЧ

Валоризација туристичке дестинације је процес потврде да конкретна дестинација својим вредностима заслужује пажњу туриста. Многа културна добра имају потенцијал да постану туристички производ, пошто на јединствен начин рефлектују историју места, приказују традицију народа и пружају могућности за разноврсне доживљаје. Поступком туристичке валоризације и њеном применом на ресурсе културног туризма, требају бити обухваћена сва културна добра. Уколико дестинација добије позитивне оцене током туристичке валоризације, повећавају се њене шансе да постане посећеније туристичко место (Бјељац, Ђурчић, 2008).

Значај туристичке валоризације као индикативног метода при утврђивању вредности и значаја неког локалитета и његових садржаја је несумљив. У прилог томе иде чињеница да се приликом израде мастер планова и стратегије развоја туризма на некој дестинацији или локалитету као кључни део узима управо туристичка валоризација. У пракси се најчешће примењују две методе туристичке валоризације. Најзаступљенија је квантитативно-квалитативна метода, која дозвољава велику слободу приликом процене, и друга, знатно комплекснија метода Хилари ду Крос.

Квантитативно — квалитативни метод је конципиран на процени наредних елемената: туристичко — географски положај, уметничка вредност, туристичка вредност амбијента, туристичка атрактивност и препознатљивост, изграђеност и опремљеност простора и уклопљеност у туристичко богатство.

Туристичко — географски положај. Краљево представља центар из ког полазе туристичке туре ка Магличу. Краљево је са остатком Србије добро повезано, а посебно Ибарском магистралом. Положај утврђења је добар, с обзиром да се не налази у оквиру насеља. Дата је оцена 2, због отежаног приступа утврђењу.

Уметничка вредност. Маглич је споменик од изузетног значаја, ипак, она нема изражену уметничку вредност. Ипак с обзиром да је комплекс остатка средњевековног дворца и аустријског утврђења, поједини његови делови симболизују архитектуру из различитих периода историје, па је оцена 3.

Туристичка вредност амбијента. Туристички амбијент је високе вредности. Тврђава се налази на узвишењу са кога се пружа поглед на Ибарс-

ку клисуру, што оставља импресиван ефекат на туристе, било да посматрају простор из подножја (са магистрале) или са самог утврђења. Простор тврђаве је слабо уређен, па је општи утисак за оцену 4.

Туристичка атрактивност и препознатљивост. Овај елемент је најзначајнији аспект туристичког производа ове регије. Тврђава је изузетно атрактивна услед свог историјског и националног значаја, којима симболизује један период Србије. Она је препознатљиви симбол који има културно—историјску функцију. Оцена је 4.

Изграђеност и опремљеност простора. На простору где се налази тврђава не постоји уређен прилаз, информативни центри, као ни угоститељски објекти. Неопходно је додатно побољшати опремљеност простора. Оцена је 2.

Уклопљеност у туристичко богатство. Тврђава Маглич је је потпуно уклопљена у туристичко богатство Краљева, Рашког округа, као и целе Србије. Она симболизује историју, уметност и друштво, оцена је 4.

Закључак: Према квалитативно-квантитативној методи туристичке валоризације тврђаве Маглич, добија се да је укупна оцена туристичке вредности 3,33. Ова оцена туристичког потенцијала тврђаве није непромењива, пошто се адекватним развојем може значајно побољшати њена вредност, како у погледу квалитета простора тако и у погледу програма који се на њему одржавају.

Туристичка валоризација по методу Хилади ду Крос. Хилари ду Крос (H. du Cros, 2000) је увела у процес туристичке валоризације дестинације, културно—туристичке субиндикаторе и степен њиховог градуирања. Главни индикатори овог метода су туристички сектор и сектор менаџмента културних добара. Модел је комплексан, пошто вреднује како туристички, тако и сектор управљања културним добрима (Хаџић, 2005).

Туристички сектор представљају два субиндикатора—тржишна привлачност културних добара и фактори од значаја при дизајнирању туристичког производа, а оцењују се бодовима од 0 до 5.

Амбијент (оцене: слаб 0—1, адекватан 2—3, добар 4, одличан 5) Амбијент комплекса тврђаве Маглич је високе вредности, међутим постоје знатни недостаци. Ипак, они нису пресудни за општи утисак, па је дата оцена 4.

Табела 2. Туристичка валоризација тврђаве Маглич

Table 2 – Touristic evaluation of Maglic fortress

Индикатори	оцена
туристичко-географски положај	2
Уметничка вредност	4
Туристичка вредност амбијента	3
Туристичка атрактивност и препознатљивост	5
Изграђеност и опремљеност простора	2
Уклопљеност у туристичко богатство	4
Укупна оцена	3,33

Извор: аутор рада, Д. Томка

Познато ван локалне средине (не 0, унеколико 1–3, веома добро 4–5) Тврђава Маглич је добро позната ван локалне области, спада међу неколико најатрактивнијих у региону, и једна је од најочуванијих у Србији. Оцена је 3.

Важан национални симбол (не 0, има потенцијал 1–3, да 4–5) Маглич представља важан националан симбол, пошто представља место значајних догађаја у историји и култури српског народа. Оцена индикатора је 4.

Евокативно место (не 0, има потенцијал 1–3, да 4–5) Тврђава са својом околином сведочи о бурној историји средњовековне Србије. Оцена евокативности је 5.

Диференцираност од околних културних добара (сиромашно 0, адекватно 2–3, добро 4, одлично 5) Тврђава се јасно диференцира од околних културних добара, мада у непосредној близини постоји још низ изузетно атрактивних локалитета. Оцена је 3.

Привлачно за специјалне потребе (уопште не 0, има потенцијал 1–3, да 4–5) Простор тврђаве у потпуности одговара специјалним потребама, које могу значајно повећати број туриста. Културне, музичке и спортске манифестације, фестивали и изложбе су неки од активности које су присутне или их је могуће организовати у овом комплексу. Зато је оцена 4.

Комплементарно са другим културним добрима (не 0, има потенцијал 1–3, да 4–5) Комплекс тврђаве поседује висок степен комплементарности са другим туристичким производима у региону, као и са околним културним добрима, те је оцена 4.

Туристичка активност у региону (скоро никаква 0, у извесној мери 1–3, високо 4–5) Туристичка активност тврђаве у региону постоји у малој мери. Ипак њена активност је у порасту (све већи број посета за време манифестација). Недостатак адекватне туристичке инфраструктуре и организације умањује вредност тврђаве—оцена 1.

Асоцира се са културом (уопште не 0, донекле 1–3, потпуно 4–5) Тврђава Маглич је изузетно вредан споменик културе, као и место културних дешавања, па је његова асоцијативност са културом велика. Оцена је 4.

Приступ културном добру (није дозвољен 0, ограничен приступ 1–2, дозвољен приступ свим елементима културног добра 3–4) Приступ тврђави се може оценити позитивно, већина елемената тврђаве је доступна посетиоцима. Ипак, с обзиром да је велики део тврђаве оронуо, оцена је 2.

Транспорт од популационог центра до културног добра (веома удаљено/тежак приступ 0, олакшан приступ 1–2, одлична доступност 3) Транспорт од популационог центра до културног добра је релативно добар. Тврђава се налази у директној вези са Ибарском магистралом, а самим тим је повезана са градовима региона. Међутим приступ тврђави је могућ само уз прелажење одређене дистанце пешке. Оцена је 1.

Близина других споменика културе (веома удаљено 0, олакшан приступ 1–2, растојање се може лако и брзо прећи пешке 3) Тврђава Маглич се налази у зони веома атрактивних културних добара – манастир Жича, манастир Градац, Стари Рас са Сопћанима. Ипак до других културних споменика могуће доћи само друмским превозом. Зато је оцена 1.

Услужне погодности (слабе 0, адекватне 1–2, добре 3–4, одличне 5) Услужне погодности на тврђави Маглич нису заступљене у већој мери, те је дата оцена 0.

Сектор менаџмента културних добара такође садржи два субиндикатора—културни значај и робустност, али се они различитим бодовним скалама. Бодови се након процене сабирају и закључак о субиндикаторима се доноси.

Естетска вредност (ниска 0, средња 1, висока 2) Естетска вредност утврђења као примера очуване средњевековне архитектуре је висока—2.

Историјска вредност (ниска 0, средња 1, висока 2) Тврђава Маглич је више пута била позорница важних историјских догађаја, а посебан значај има у 13. веку. Оцена је 2.

Едукациона вредност (ниска 0, средња 1, висока 2) Тврђава има изузетну едукативну вредност, па је дата највиша оцена 2.

Друштвена вредност (ниска 0, средња 1, висока 2) Тврђава је била средиште друштвеног живота у средњем веку, међутим њена друштвена вредност је данас знатно умањена, па је оцена овог индикатора 1.

Научно-истраживачка вредност (ниска 0, средња 1, висока 2) Тврђава Маглич се сврстава у ред значајнијих средњевековних целина на простору Србије. Маглич има изузетну научну вредност и као археолошко налазиште и као споменик војне архитектуре. Тврђава није у потпуности истражена, па је оцена 2.

Реткост културног добра на дестинацији (уобичајена културна добра исте врсте 0, мање уобичајена добра исте врсте 1, ретка добра 2, уникатно кул-

Табела 2. Туристичка валоризација тврђаве Маглич, метод Х. ду Крос
Table 2. Touristic evaluation of fortress Maglic, method H. du Cros

Индикатори туристичког сектора	оцене	Индикатори сектора менаџмента Културних добара/робусност	оцене
Амбијент	4	Естетска вредност	2
Познато ван локалне средине	3	Историјска вредност	2
Важан национални симбол	4	Едукациона вредност	2
Евокативно место	5	Друштвена вредност	1
Диференцирано	3	Научно-истраживачка вредност	2
Привлачно за специјалне потребе	4	Реткост културног добра	1
Комплементарно	4	Репрезентативност за дестинацију	2
Туристичка активност	2	Осетљивост културног добра	1
Асоцира се са културом	4	Стање репарације	2
Приступ културном добру	2	Постојање плана управљања	2
Доступност културног добра	1	Регуларни мониторинг	2
Близина других споменика	1	Потенцијал за инвестирање	3
Услужне погодности	0	Негативан утицај посетилаца	4
Укупно бодова	37	Негативни ефекти модификације	3
		Укупно бодова	29

Извор: аутор рада, индикатори Х. Ду Крос

турно добро 3) Утврђење Маглич представља уобичајено културно добро на простору Србије, али с обзиром да је број очуваних тврђава у Србији сведен на мали број дата је оцена је 1.

Репрезентативност за дестинацију (слаба 1, добра 2–3, одлична 4) Тврђава Маглич спада међу репрезентативне симболе Рашког подручја и Југозападне Србије, тако да је дата оцена је 2.

Осетљивост културног добра (велика 0–1, прилична 2–3, није осетљиво 4) Већи део комплекса тврђаве има висок степен осетљивости, с обзиром да је у великој мери угрожен радовима на изградњи саобраћајница и каменолома. . Зато је оцена 1.

Стање репарације (слабо 0, делимично извршено 1, добро 2–3, одлично 4) Стање репарације тврђаве је релативно добро, конзерваторски радови су извршени и већина елемента се налази у добром стању. Међутим, бројни елементи инфраструктуре захтевају реконструкцију. Оцена је 2.

Постојање плана управљања културним добром (нема плана 0, у припреми је 1–4, постоји 5) План управљања тврђавом још увек није одређен, мада су постављене основне смернице реконструкције и будућег развоја тврђаве. Тиме је постављен темељ плана управљања тврђавом који је у припреми. Оцена је 2.

Регуларни мониторинг и одржавање (слабо 0, донекле 1–2, добро 3–4, одлично 5) За надзор и одржавање тврђаве надлежан је Завод за заштиту споменика културе Краљево. Стални надзор и одржавање постоје, али су на релативно ниском нивоу, па је оцена 2.

Потенцијал за инвестирање (слаб 0, адекватан 1–2, добар 3–4, одличан 5) Величина и очуваност тврђаве, чине потенцијал за будуће инвестирање. Планском организацијом туризма могу се успешно искористити могућности улагања у ово изузетно утврђење. Оцена је 3.

Могућност негативног утицаја великог посетилаца (велика 0–1, средња 2–4, мала могућност 5) С обзиром да се ради о споменику од великог културно–историјског значаја, иако је њихова осетљивост знатно мања од осталих културних добара, могућност негативног утицаја великог броја посетилаца је знатана, па је дата оцена 4.

Могућност негативног утицаја модификације (велика 1, средња 2–4, мала 5) Могућност негативног утицаја модификације тврђаве Маглич у циљу развоја туризма је ограничена, посебно ради очувања елемената културног добра. Оцена је 3.

Закључак о субиндикаторима тржишне привлачности за туристички сектор: (слаба привлачност 0–20, средња привлачност 21–40, висока привлачност 41 – 60).

Закључак о субиндикаторима за културни значај/робустност: (мала вредност 0 - 20, средња вредност 21–40, висока вредност 41 – 60).

Крајња оцена туристичке вредности културног добра, доноси се на основу постављања „матрице тржишне привлачности/робустности“ са 9 ћелија: М(1,1) висока вредност сектора менаџмента/мала тржишна привлачност; М(1,2) висока вредност сектора менаџмента/средња тржишна привлачност; М(1,3) висока вредност сектора менаџмента/велика тржишна привлачност; М(2,1) средња вредност сектора менаџмента/мала тржишна привлачност; М(2,2) средња вредност менаџмента/средња тржишна привлачност; М(2,3) средња вредност менаџмента/велика тржишна

привлачност; $M(3,1)$ мала вредност менаџмента/мала тржишна привлачност; $M(3,2)$ мала вредност менаџмента/средња тржишна привлачност; $M(3,3)$ мала вредност менаџмента/велика тржишна привлачност (Хаџић, 2005).

Образложење добијених резултата: На основу индикатора тржишне привлачности тврђава Маглич добија 36 бодова што представља средњу тржишну привлачност. Оцена сектора менаџмента културног добра износи 29 што је осредња вредност. Придруживањем добијених вредности ћелијама матрице, добија се да тврђава Маглич припада типу $M(2,2)$, тј. има осредњу вредност. При формирању туристичког производа треба предвидети посету културним добрима које је након вредновања имају велику тржишну привлачност и велику или средњу оцену сектора менаџмента $M(1,3)$ и $M(2,3)$. Културна добра са високом или осредњом вредношћу индикатора културне значајности/робусности и осредњом тржишном привлачношћу, треба да буду на квалитетан начин промовисана, али и предмет пажње конзерватора и менаџера у циљу одрживог развоја туризма. Посета добру са средњом и великом тржишном привлачношћу, али малом вредношћу индикатора културне значајности/робусности, може бити предвиђена али тек након обезбеђивања очувања.

ЗАКЉУЧАК

Према речима стручњака, тврђавама би се требала посветити посебна пажња. Остаци средњевијекских палата и манастира у Србији се налазе у веома лошем стању. Да би се овакви споменици, који су од изузетног значаја за историју и културу наше земље сачували неопходно је предузети одређене мере, и то у најскорије време. Након побољшања заштите, инфраструктуре и менаџмента, овакве споменике могуће је пласирати и на међународном туристичком тржишту.

Тврђава Маглич је одличан пример на коме се могу уочити све последице настале услед несавесности надлежних органа и локалног становништва у његовом очувању. Овај изузетни споменик културе већ дужи низ година остаје по страни, како што се тиче инвестиција, тако и туристичке афирмације. Малобројни посетиоци који показују интересовање за ово културно добро посустају у одлукама да га посете сагледавајући стање у коме се тврђава налази и препреке на које наилазе при одласку на сам локалитет. Локално становништво се показало као немарно и незаинтересовано за заштиту овог споменика, чак је било склоно и његовој намерној деструкцији. Претпоставка је да би тврђава Маглич могла уз адекватне рестаурације, модификације и додавање садржаја постати права туристичка атракција. С обзиром да се налази у непосредној близини магистралног пута, те да је јасно видљива са магистрале, уз рецептивне капацитете, лакши приступ тврђави и адекватне културне програме и интерпретацију, овај комплекс би могао бити активиран. Самим тим, дошло би до повећања туристичког промета, чиме би се допринело аганжовању локалног становништва и остварио би се економски профит, који би омогућио даљу заштиту и очување овог изузетно вредног споменика.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

1. Бјељац, Ж. (2006) Теоријско— методолошке основе манифестационог туризма, посебна издања, Институт „Јован Цвијић“, САНУ, књ. 67, Београд.
2. Бјељац, Ж., Турчић, Н. (2007) Туристичке манифестације на подручју Западног Поморавља, Гласник српског географског друштва, свеска 87, бр. 2, стр. 225 – 239.
3. Bruce, D. (2006) Contested identities: The dissonant heritage of European walled towns. *International journal of heritage studies*, Vol 12, pp 234–254.
4. Дерико, А. (1950) Средњевековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији. Београд.
5. Ђидић, П. (2008) Тврђаве и остаци утврђених градова. ЈП Београдска тврђава, Београд.
6. Марковић, Г. (2007) Споменичко наслеђе Србије. Републички завод за заштиту споменика културе, Београд.
7. Петровић, Г. (2004) Опсада цркве Св. Спаса. Народна књига, Београд.
8. Славкович, Ж. (1996) Ибарска клисура – долина јоргована. ДД Слово, Краљево.
9. Срејовић, Д. (1996) Археолошко наслеђе, Културна ризница Србије. Издавачка задруга ИДЕА, Београд.
10. Станојловић, А. (2009) Потенцијал средњевековних утврђења у Србији за креирање туристичких рута. Зборник радова са Међународног научног симпозијума „Савремене тенденције у туризму, хотелијерству и гастрономији 2009“, 8- 9. 10.2009. Департман за географију, туризам и хотелијерство, ПМФ, Нови Сад.
11. Henrich, L. (2002) Interpretation and sustainable tourism in a Finnish world heritage site: the fortress of Suomenlinna, Hagga Institute Polytechnic, Helsinki, Finland.
12. Ђирковић, С. (2003) Споменици културе од изузетног значаја као туристичка вредност Србије. Гласник Српског географског друштва, вол. 83, бр. 2, стр. 71–86.
13. Хацић, О (2005) Културни туризам. Департман за географију, ПМФ, Нови Сад.
14. www.wikipedia.org
15. www.glas-javnosti.rs